

VAIRĀKI NEZINĀMIE GRĀMATAS NOSAUKUMĀ

Nadežda Pazuhina, *Dr. art.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Identitātes izpratne ir viens no tematiem, kas piesaista ne tikai domātāju un pētnieku interesi, bet bieži nonāk arī plašākas auditorijas uzmanības lokā kā plašsaziņas līdzekļu un sociālo tīklu, tā arī ikdienas saskarsmes pieredzes dēļ. Vēsturiski izveidojušies priekšstati par identitāti – par šā jēdziena saturu un arī par to, kā identitāte var būt “tverama” praksē un vai tai vispār jābūt pamanāmai, – ir visai dažādi, pat pretrunīgi un atspoguļo gan filozofisko (un politisko) uzskatu, gan metodoloģiski pētniecisko pieeju konceptuālās atšķirības. Sociologa, LU Filozofijas un socioloģijas institūta (FSI) vadošā pētnieka Vladislava Volkova jaunā grāmata *Latvijas etnisko minoritāšu identitātes vērtības: starp normatīvismu un plurālismu* ([2018] Rīga : LU FSI) turpina mūsu valstī aktuālo diskusiju par etnisko identitāti kā kolektīvās identitātes paveidu, šoreiz vērsot uzmanību uz etnisko minoritāšu identitātes pētījumiem Latvijā.

Monogrāfijā tiek formulēti vairāki problēmjaudājumi.

Pirmkārt, autors uzsver teorētiskās refleksijas nepieciešamību etniskās identitātes izpētē – kopš 19. gs. pēdējās trešdaļas sociālajās zinātnēs ir izveidojušās noteiktas metodoloģiskās un konceptuālās tradīcijas (autors nošķir divas pamatievirzes: socioloģiskajā funkcionālismā sakņotais normatīvisms un uz liberālo multikulturālismu balstītais plurālisms), kas ietekmē arī mūsdienu zinātnieku uzskatus.

Otrkārt, pētījums problematizē mijattiecības starp etnisko identitāti kā kultūrsociālo parādību noteiktā vēsturiskā kontekstā, etniskās identitātes konceptuālo izpratni zinātniskos pētījumos un tiesiskajiem priekšstatiem par etniskajām grupām sabiedrībā, arī par hierarhisko attiecību leģitimēšanu starp pamattautu un mazākumtautībām.

Treškārt, tematizētas etnisko minoritāšu kā kolektīvā aktora (sociālpolitiskā procesa pilnvērtīgā subjekta) publiskās (politiskās) atzīšanas iespējas, pievēršoties gan politiskajam

diskursam, gan arī ikdienas starpetniskajai komunikācijai un mediju videi.

Grāmatas autors iezīmē kolektīvo identitāšu un etnisko minoritāšu identitātes pētījumu kontekstu, iekļaujot tajā gan 19. gs. otrās puses – 20. gs. sākuma sociologu teorijas, gan arī 20. gs. otrās puses – 21. gs. sākuma pētnieciskās pieejas. Uz šā visai raibā un konceptuāli pretrunīgā fona īpaši tiek izcelts jautājums par sabiedrībā nedominējošo etnisko grupu kolektīvās identitātes potenciāla vērtējumu pilsoniskajā sabiedrībā, līdz ar to arī attiecības starp etnisko un pilsonisko (citos terminos: etnisko un nacionālo) identitāti.

Grāmatas struktūru veido trīs nodaļas. Pirmajā nodaļā ir sniegts ieskats pētījumā lietoto galveno jēdzienu (kolektīvā identitāte, etniskā identitāte, etniskās minoritātes identitāte) izpratnē 20. gs. otrās puses un mūsdienu sociologu darbos.

Otrajā nodaļā apkopotas metodoloģiskās pieejas kolektīvo identitāšu (un etnisko grupu identitāšu kā kolektīvās identitātes paveida) socioloģiskajā analīzē. Ievērojot hronoloģiski tematisko principu, īsi izklāstītas socioloģijas klasiķu (H. Spensera, E. Dirkema, M. Vēbera), kā arī 20. gs. otrās puses galveno socioloģijas virzienu pārstāvju (T. Pārsonsa, E. Gidensa, Ž. Bodrijāra u. c.) pamatnostādnes. Plašāk raksturota J. Hābermāsa teorija un tās vērtējums mūsdienu zinātniskajā diskusijā.

Trešajā nodaļā autors pievēršas diviem svarīgākajiem aspektiem pētnieciskās problēmas šķetināšanai. Pirmkārt, interpretējot ekspertu intervijās iegūtos datus, autors analizē Latvijas pētnieku metodoloģiskās pieejas un zinātnisko refleksiju etnisko minoritāšu jautājumā gan sabiedrības integrācijas, gan starpetniskās komunikācijas kontekstā. Otrkārt, balstoties uz Daugavpilī veiktajiem etnisko minoritāšu pārstāvju viedokļu pētījumiem, tiek analizētas etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes un to izpausmes publiskajā telpā.

Pirmajā nodaļā sniegtais teorētisko pieeju tematiskais apkopojums iezīmē monogrāfijas konceptuālās vadlīnijas un jēdzienisko aparātu. Jāņem vērā, ka gandrīz visu pētījumā izmantoto jēdzienu (identitāte, nacionālā un etniskā identitāte, etniskā minoritāte) saturs ir visai izplūdis un šo terminu lietošana drīzāk ir pakārtota attiecīgās pētnieciskās jomas (socioloģijas, politoloģijas, psiholoģijas, antropoloģijas) noteikumiem. Tieši tādēļ kārtējā pievēršanās identitātes problēmai jebkuram pētniekam ir nopietns pārbaudījums gan attiecībā uz šā termina konceptuālo izpratni, gan arī uz paša fenomena izpētes metodoloģiju. To ievadā atzīmē arī pats autors, atzīstot, ka etnisko minoritāšu identitāšu pētījumos joprojām “nav izveidojusies droša metodoloģiskā bāze” (10. lpp.).

Savā pētījumā autors cenšas parādīt divas tradīcijas, kuras, pēc viņa novērojumiem, būtiski ietekmē kolektīvo identitāšu, to skaitā arī etnisko identitāšu, pētījumus mūsdienās. Attiecinot normatīvisma un plurālisma jēdzienu uz kolektīvo identitāšu teorētisko izpratni, V. Volkovs piedāvā konceptuāli nošķirt divas zinātniskas paradigmas. Viena no tām ir vērsta uz kolektīvās identitātes kā integrālās sociālās identitātes interpretāciju, saprotot ar to galvenokārt nacionālās (pilsoniskās) identitātes spēju saliedēt sabiedrību un izlīdzināt dažādu etnisko un reliģisko grupu atšķirības. Šādā situācijā nedominējošo etnisko grupu kolektīvās identitātes publiskajā diskursā tiek uzskatītas par hierarhiski pakārtotām nacionālajai identitātei (un attiecīgi mazāk nozīmīgām salīdzinājumā ar to; nacionālās valsts gadījumā – salīdzinājumā ar etniskā vairākuma identitāti, kas vēsturiski tiek uztverta kā nacionālās identitātes kodols). Otrā paradigma balstās uz liberāli demokrātiskajiem priekšstatiem par plurālistisko sabiedrību, kurā dažādu no vairākuma atšķirīgo (arī etniski atšķirīgo) grupu identitāti nedrīkst pretnostatīt vispārniecībai identitātei. Etnisko minoritāšu identitāte šajā gadījumā var būt nacionālās identitātes izpausmes forma. Autors norāda arī uz to, ka liberāli demokrātiskā multikulturālisma kontekstā etnisko grupu identitāti uzskata par universālo cilvēktiesību sastāvdaļu (34. lpp.).

Savdabīgi, ka šī paradigma monogrāfijā tiek nosaukta par humānistisko tradīciju,

sasaistot to ar renesanses (“pirmsnāciju”) laikmetu. Autora uzsvērtā atziņa par cilvēku vienlīdzīgajām tiesībām un **sociālo** (izcēlums mans – N. P.) izvēli – “tiesības piekopt izvēlēto kultūras, tai skaitā etnokultūras, veidu” – tikai ļoti nosacīti ir attiecināma uz renesanses laika humānismu filozofiskajā līmenī un vēl mazāk kultūras prakšu līmenī, ņemot vērā tradicionālās kultūras modeļa dominēšanu, kas ne tikai ierobežo, bet arī nepieļauj individuālo sociālo izvēli. Šajā ziņā abas paradigmas var būt uzskatāmas par “humānistiskajām” tādā nozīmē, ka tās piedāvā cilvēka, viņa vietas un lomas sabiedrībā izpratni, “objektivizējot” un racionalizējot tos mehānismus, kuri uztur un reproducē sociālo kārtību.

Ļaujoties autora aicinājumam izsekot līdzī intelektuālajai dinamikai, kas notika sociālajās zinātnēs saistībā ar kolektīvo identitāšu nozīmes vērtējumu sabiedrības dzīvē pēdējā pusotra gadsimta laikā, jāpatur prātā, ka teorētiskie modeļi socioloģijā, līdzīgi kā filozofisko ideju vēsture, tomēr nav nodalāmi no “dzīvās” pieredzes. Tieši dažādu sabiedrību atšķirīgā kultūrvēsturiskā un sociālpolitiskā pieredze veido pamatu arī intelektuālajam diskursam, kas atspoguļo priekšstatus par sabiedrības struktūru un valsti.

Grāmatas pirmajā nodaļā tiek skarts svarīgs jautājums par etniskās identitātes tiesisko izpratni (39.–48. lpp.). Šis jautājums šķiet nozīmīgs turpmākajai akadēmiskajai diskusijai, jo, spriežot pēc grāmatas trešajā nodaļā citēto Latvijas ekspertu interviju fragmentiem, tiesiskais diskursus liek pētniekiem ne tikai izvērzt jaunus pētnieciskos jautājumus, bet arī ietekmē konceptuālo izpratni par etniskās identitātes jēdziena saturu (arī – par etniskās identitātes vērtību). Juridiskā lauka konstelācijas arvien ievērojamāk iespaido akadēmisko diskursu, to racionalizācija varētu būt svarīga gan teorētiskajos, gan arī empīriskajos pētījumos. Šajā īsajā ieskatā autors paradoksālā kārtā atgādina lasītājam par reliģisko minoritāšu tiesībām (nedaudz pārdoši attiecinot šo fenomenu pat uz 15. gs. beigu Eiropu), bet “noklusē” nozīmīgu diskusiju par multikulturālisma tiesiskajiem aspektiem, lai gan turpmākajās nodaļās etniskās (un “etnokultūras”) daudzveidības tēma kā plurālistiskā diskursa sastāvdaļa ir uztverama kā viena no galvenajām vadlīnijām.

Iezīmējot saikni ar Latvijas situāciju, tomēr būtu vērtīgi pieminēt Paula Šīmaņa (*Paul Schiemann*, 1876–1944) vārdu. Viņa publikācijas ietekmēja izpratni par mazākumtautību sociālpolitisko lomu ne tikai starpkaru laika Latvijā un Eiropā (1925–1935 viņš bija Eiropas Tautību kongresa [*Congress of European Nationalities*] viceprezidents), bet arī 90. gadu beigās – 2000. gadu sākuma perioda Latvijā. Šīmaņa ideju recepcija pirms Otrā pasaules kara un 90. gados būtu ņemama vērā, arī analizējot diskusijas par 2005. gadā Latvijā ratificēto Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību. Latvijas gadījumā starpkaru politiskā un juridiskā pieredze etnisko minoritāšu politikas jomā joprojām ir svarīgs arguments diskusijā par etnisko grupu tiesībām uz to kolektīvās identitātes atzīšanu publiskajā diskursā. Tomēr nākas piekrist, ka mūsdienā Latvijā īsti vairs nevar saskatīt vēsturisko etnisko minoritāšu grupu pēctecību, izņemot, iespējams, krievu vecticībniekus. Politisko kolīziju rezultātā vēsturiskās vācu (vācbaltiešu), ebreju, daļēji arī krievu un poļu, minoritāte faktiski ir zaudēta. Līdz ar to tiesiskais diskurss, kas orientējas uz starptautisko tiesību normām, var nonākt konfrontācijā ar publisko diskursu, kuru lielā mērā ietekmē sociālās atmiņas un oficiālā vēstures diskursa pretrunas.

Monogrāfijas trešā nodaļa ir ieturēta situācijas izpētes (*case study*) žanrā, autors piedāvā savu pēdējos gados veikto empirisko pētījumu datu interpretāciju un analīzi. Ekspertu intervijās (tās tika noturētas gan ar dažādu sociālo zinātņu jomu speciālistiem, gan ar mediju, politisko partiju un NVO pārstāvjiem) gūtās atziņas, kā arī Daugavpilī veikto pētījumu rezultāti nenoliedzami ir ļoti vērtīgi analīzei un situācijas vispārējam monitoringam. Tomēr svarīgi būtu iezīmēt specifisko kultūrsociālo kontekstu Daugavpilī, lai secinājumi par liberālo, individuālo vērtību un grupu, etnisko vērtību nepretrunīgo uztveri Latvijas sabiedrībā (218. lpp.) tiktu saprasti korekti. Iespējams, grāmatas ievadā autora piedāvātais arguments par Daugavpils iedzīvotāju politiskās izvēles proporcionālo atbilstību visas Latvijas mērogam ir pietiekams pamatojums kopumā līdzīgiem politiskajiem uzskatiem Daugavpilī un citās Latvijas pilsētās, taču tie nav tiešā veidā saistīti ar minoritāšu etniskās identitātes

kultūras aspektiem. Starpetniskās attiecības raksturo un ietekmē ne tikai demogrāfiskie vai sociopsiholoģiskie faktori, bet arī kultūrvēsturiskā pieredze, kam tieši komunikācijā ir svarīga nozīme, nodrošinot “komunikatīvās atmiņas” uzturēšanu gan vienā etniskajā grupā, gan starpetniskajā saskarsmē.

V. Volkova grāmata nāca pie lasītājiem priekšvēlēšanu laikā. Iespējams, šo sakritību var uzskatīt par veiksmīgu, lai rosinātu pārdomas ne tikai par katra atbildīga pilsoņa politisko izvēli, bet arī par tiem novērojumiem, kuri veido šīs izvēles fonu. Trešās nodaļas noslēgumā autoru gandrīz pilnībā aizvieto ekspertu intervijās skanošās balsis un intonācijas. Jādomā, ka autora nosliece tieši uz šādu kvalitatīvās pētniecības metodi nav nejauša. Šādā veidā tiek trenēta lasītāju spēja saskatīt un sadzirdēt savā ikdienā tās atziņas, kuras veido neracionalizēto emocionālo kontekstu tam publiskajam diskursam, par kuru raksta autors. Protams, ja autors būtu saudzīgāks pret lasītājiem, viņš sniegtu vismaz mājienu uz Ariadnes pavedienu, nevis liktu mulst nespējā nepretrunīgi apkopot pētnieciskos instrumentus, kurus iedevis pirmajās nodaļās. Tomēr domu graudu pamanīšana arī ir azarta lieta.

Līdzsvaram atziņai par Latvijā esošo potenciālu rosināt publisku diskusiju par minoritāšu identitāti liberālā multikulturālisma tradīcijā (262. lpp.) veselīgi pievērst uzmanību kāda publiskā (politiskā) diskursa veidotāja viedoklim par to, ka Latvijā nav atsevišķas “tematikas” par ukraiņiem, baltkrieviem, čigāniem vai ebrejiem. Toties politiskās grupas (partijas) veiksmīgi izmanto “krievvalodīgo” tēmu. “Latvijā drīzāk nav nacionālo minoritāšu problēmu, bet ir problēma ar krievvalodīgo stāvokli.” (248. lpp.) Varētu piebilst, ka problēma ir arī ar pašu konceptu “krievvalodīgie”, kurš, saskaņā ar loģikas likumiem, būdams vispārējs jēdziens, nevar funkcionēt kā konkrēts. Tomēr vēl aizvien šis apzīmējums ne tikai dominē publiskajā diskursā, bet arī nekritiski tiek lietots zinātniskajos pētījumos. Atsaucoties uz grāmatā pieminētā Mišela Fuko 1970. gadā nolasīto inaugurācijas lekciju *Diskursa kārtība*, jāpārfrāzē labi zināma atziņa: jo biežāk tiek runāts par kādu parādību, jo vairāk tā tiek pakļauta diskursa noteikumiem un kļūst par kontroles un regulēšanas objektu. Ar rūgtumu jākonstatē, ka kopš 90. gadiem

Latvijas politiskajā diskursā atšķirīgo kultūras tradīciju un etniskās dažādības problemātika tika “izslēgta” (sal. “izslēgšanas procedūras” M. Fuko darbos), aizstājot to ar lingvistiskās identitātes instrumentalizāciju noteikto grupu interesēs. Atgriežoties pie eksperta skatījuma, alternatīva šai situācijai būtu atgriešanās politiskajā laukā *per se*, aktualizējot tam raksturīgās debates starp “labēji – kreisi – centriski – liberāli – radikālajām partijām un nevis starp “savējiem – svešajiem”” (249. lpp.).

V. Volkova metodoloģiski pētnieciskās simpātijas, kā šķiet, gandrīz pilnībā ir Jirgena Hābermāsa pusē. Apzinoties zināmu utopiskuma devu J. Hābermāsa teorijā par tikumiski regulējamo un uz konsensu vērsto komunikāciju starp dažādām sabiedriskajām grupām, monogrāfijas autors tomēr uzsver ideju par etnisko minoritāšu pašnoteikšanos sabiedrības privātajā un publiskajā jomā, saskatot tajā iespēju pārvarēt etniskās un nacionālās (pilsoniskās) identitātes vērtību pretnostatījumu, līdz ar to arī liberālisma un multikulturālisma pretnostatījumu (262. lpp.). Aicinājums aktualizēt publiskajās diskusijās J. Hābermāsa

teoriju, šķiet, vairāk ir attiecināms uz Hābermāsu – politiķi. Taču metodoloģiskajā jomā būtu svarīgi atcerēties Hābermāsu – filozofu un Hābermāsu – sociologu, kurš lielā mērā balstījās tieši uz “normatīvisma” (izmantojot V. Volkova pētījuma terminoloģiju) tradīciju, uzsverot komunikatīvā procesa normatīvo racionalitāti (pragmatisko uzdevumu risināšana morāles normu ietvaros). Iespējams, viena no monogrāfijas autora iecerēm arī bija likt lasītājam pamanīt šīs atšķirības starp pētniecisko refleksiju un sociālo praksi.

Grāmatu caurauž spriedze starp etniskās identitātes izpratnes dažādiem aspektiem – starp šā sociālā fenomena konceptualizāciju zinātniskajā diskursā un šā fenomena fiksāciju kultūrantropoloģiskajā “blīvajā aprakstā” (Klīforda Ģirca termins). Un tas noteikti intriģē uzmanīgu lasītāju, kurš tomēr vēlas saprast, kas slēpjas aiz vairākiem nezināmajiem grāmatas nosaukumā. V. Volkova grāmata īstajā laikā problematizē vienu no sabiedrības saliedētības problēmas aspektiem un ir nozīmīgs ieguldījums etnisko minoritāšu identitātes pētījumos Latvijā.

DOI: <http://doi.org/10.22364/adz.54.19>

PAR LATVIJAS TELEVĪZIJU PIRMS PIECIEM GADIEM

Sergejs Kruks, *Dr. sc. inf.*, Rīgas Stradiņa universitātes profesors

Jāņa Juzefoviča grāmata ([2017] *Broadcasting and National Imagination in Post-Communist Latvia: Defining the Nation, Defining Public Television*. Bristol, Chicago : Intellect), kas ir tapusi uz viņa doktora disertācijas pamata, izaicina uz daudzas Latvijas valdības politikas pamatnostādnes pilsoniskās sabiedrības, sabiedrības integrācijas, nacionālās identitātes un mediju jomā. J. Juzefovičs ir pētījis latviski un krieviski runājošās televīzijas auditorijas skatīšanās paradumus, cenšoties skaidrot, kā elektroniskais medijs veido un uztur nācījas tēlu. Problēmas formulējums

šķiet pamatots, paturot prātā to, cik svarīgu nozīmi piedēvē televīzijai Trešajā atmodā, kā arī Latvijā noturīgus uzskatus, ka tieši simbolu koplietošana (nevis kopīgās prakses) ir harmoniskas sabiedrības pamats. Visuresošā televīzija – un pirmkārt sabiedriskā – esot šo simbolu radītāja, izplatītāja un uzturētāja.

Šī grāmata iet pretējā virzienā – pētnieks skatās nevis, ko simboli dara ar cilvēkiem, bet kā cilvēki uztver, izprot un lieto simbolus. Empīriski bāzi veido 13 intervijas fokusgrupās (kopumā 80 dalībnieku) un etnogrāfiskie vērojumi piecās ģimenēs. Teorētiski pētnieks